

GESCHIEDKUNDIGE BIJDRAGEN UIT HET LAND VAN HEUSDEN EN ALTENA

DE RIVIER DE ALM.

Graaf Wichardus, die zijn zetel had op het kasteel te Wijk bij Aalburg, regeerde over 'n gebied dat de Woudrichemmer-waard, het eiland Vrote en een goed gedeelte van de Bommelerwaard omvatte, een gebied zelfs groter dan het huidige Land van Altena. Het land van Altena namelijk, zoals wij dat later kennen, heeft zich gevormd uit drie verschillende stukken: het grootste deel van de Woudrichemmerwaard, een stukje van de Zuidhollandse Waard en een deel van 't eiland Vrote. Onze belangstelling gaat echter uit naar het gebied van Graaf Wichardus.

In de Kronieken van de Abdij Berne, eertijds bij het tegenwoordige Heusden aan de Maas gelegen en waarin \pm 1130 dit Graafschap genoemd wordt, staat vermeld, dat het eiland Vrote op de grens van Holland en Tassanderland (Brabant) gelegen was. Hieruit valt af te leiden dat dit eiland begrensd werd door de Alm in het noorden, door de Oude Maas in het zuiden en door een naamloos water in het oosten, dat bij Hedikhuizen uit de Oude Maas in noordelijke richting langs Wijk en Veen in de Alm

8) A. Jacoby, blz. 182.

stroomde en waaruit in latere tijden de Nieuwe Maas gevormd zou worden.

Onder een Waard wordt verstaan een geheel door water omsloten gebied. De begrenzing van de Woudrichemmerwaard, als deel van het graafschap, moeten wij dus door rivieren bepalen. De zuidgrens wordt tot aan Giessen duidelijk aangegeven door de rivier de Alm, die zo de scheiding vormde met het eiland Vrote. De westgrens palende aan de Dortse Waard, Hollands bezit, werd gevormd door het riviertje de Werken, een zijtak van de Alm, waaraan het oude burggraafschap Werkendam, eertijds Wirkenemunde, zijn naam ontleend heeft. De noordgrens van de Woudrichemmerwaard werd gevormd door de Waal en de Merwede.

Nu rest ons nog de oostzijde en hiermede raken wij aan het vraagstuk: door welk water deze gevormd werd, een vraagstuk reeds dikwijls besproken maar waarop een scherp antwoord niet gegeven kon worden.

Tussen Rijswijk en (aan de rand van) het dorp Giessen ontwaren we vlak achter de Hoge Maasdijk de brede bedding van de tot een nietig stroompje ingeschrompelde rivier de Alm, de zuidgrens van de Woudrichemmer Waard. De brede bedding bewijst, dat hier de Alm haar oorsprong niet gehad kan hebben en dat deze in meer oostelijke richting gezocht moet worden. Wanneer men daarbij bedenkt, dat de dorpen Brakel en Poederoijen oorspronkelijk niet in de Bommelerwaard waren gelegen, maar blijkens een proces, in 1595 voor 't Hof van Gelre gevoerd „alleenlyck buyten den rinck van Bommelre weert afgesneden ende altiit buyten bediickt siin geweest” en oudtijds aan de Heren van Altena behoorden; en dat ook in de kronieken van de Abdij Berne slechts sprake is van drie eilanden, dan komt men tot de slotsom, dat de Alm zich langs Giessen en Andel tot Poederoijen voortzette en verder haar bovenloop in n.o. richting tot voorbij Brakel had en de Maas tussen Giessen en Woudrichem in die tijd nog niet bestond.

Ziedaar de gegevens waarover wij beschikken, toen wij het plan opvatten om het vraagstuk van de verdwenen bovenloop van de Alm, de oostgrens van de Woudrichemmer waard, tot een oplossing te brengen.

Het onderzoek werd aangevangen in de polder Brakel, waar zich ten zuiden van dit dorp een geheel verlande stroomgrondrug uit de brede, door overstromingen gevormde oeverwal van de Waal losmaakt en zich tot aan de Maas bij Poederoijen uitstrekt.

Met de ontdekking van twee Romeinse woongronden aan weerszijden van deze stroomgrondrug en met de wetenschap, dat de polder Brakel van ouds tot nu toe haar afwatering op de huidige Maas heeft gehad, wisten wij nu zeker dat een gedeelte althans van de bovenloop der Alm was teruggevonden.

De vraag werd thans aan de orde gesteld, waar de Alm haar oorsprong heeft gehad, en het was reeds terstond duidelijk, dat deze niet uit de huidige

Waal was voortgekomen, want dan zou ze niet geheel van water verstoken zijn geweest en niet totaal aan haar bovenloop verland zijn. Ook van een dam, die de verlanding had kunnen bewerkstellingen, was geen sprake.

Aangezien het zichtbare gedeelte van de stroomgrondrug ten zuiden van Brakel in de richting van de polder Zuilichem afzwenkte, moest daar het verdere verloop wel gezocht worden.

Het ontdekken van 'n tweetal Romeinse woongronden ten oosten van de Meidijk en de achtkantige watermolen aan de Korte Mertsteeg, bracht de oplossing van het vraagstuk, 'n oplossing die geheel aansloot bij de resultaten van een oudheidkundig bodemonderzoek in het noordelijk gedeelte van de Bommelerwaard.

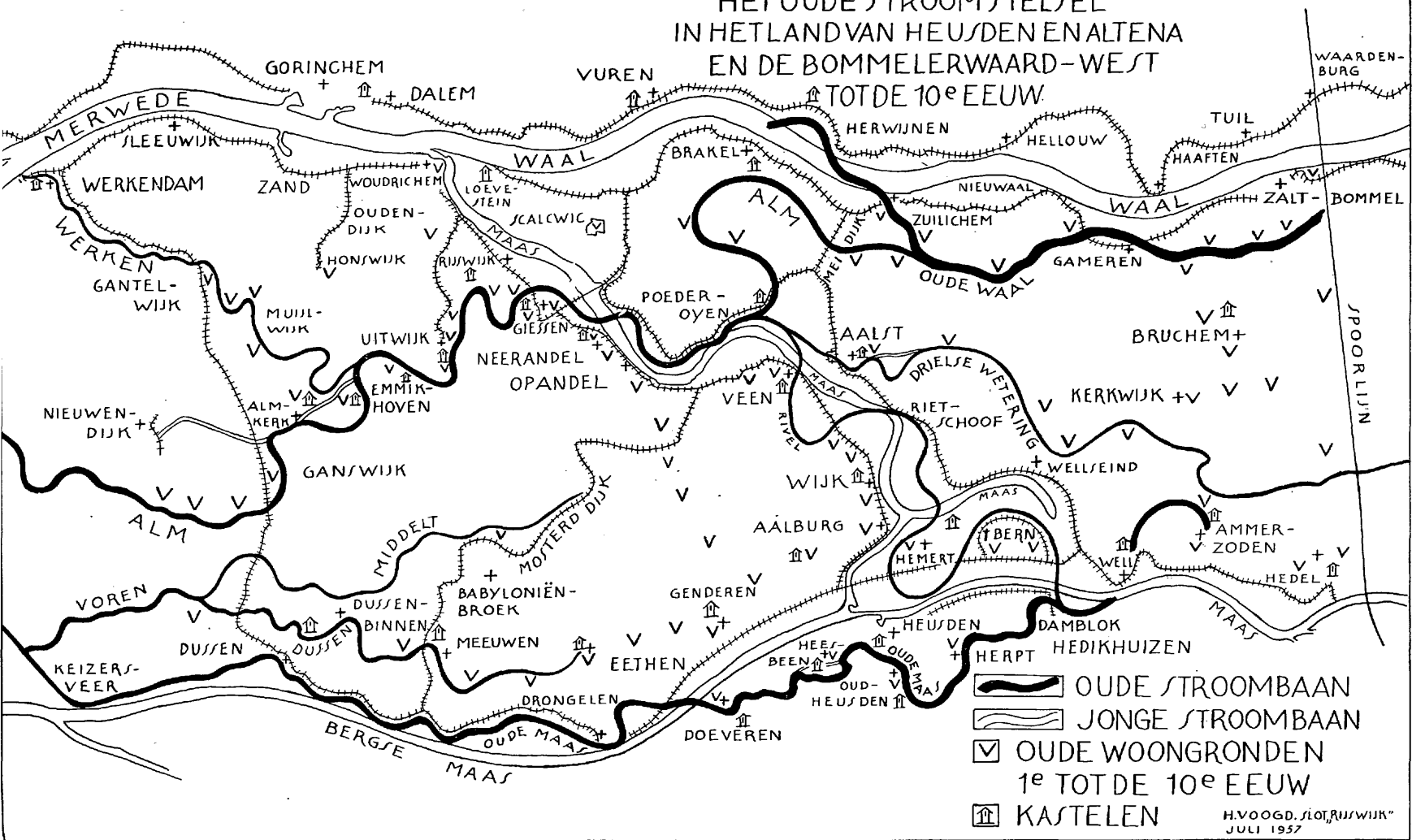
Tussen Zaltbommel en Zuilichem liggen een 18-tal Romeinse woongronden op een stroomgrondrug die met zijn stroomdraad duidelijk in het landschap zichtbaar is. In grote lijnen wordt deze gevormd door de huidige Bansloot onder Zaltbommel en Gameren, de Burgersteeg en de Lange Mertsteeg onder Zuidlichem waar de stroomgrondrug zich splitst. De ene baan voert langs Zuilichem naar de Waal, de andere langs de Korte Mertsteeg in de richting van de polder Brakel en kan aansluiting geven op de reeds eerder besproken stroomgrondrug onder Brakel.

Met de Romeinse woongronden aan de Korte Mertsteeg en die in de polder Brakel was de gehele bovenloop en de oorsprong van de Alm met vrij grote zekerheid teruggevonden en hiermede ook de oostelijke begrenzing van de Woudrichemmerwaard.

Deze stroomgrondrug, waaruit de Alm voortkwam, moeten we nog even nader beschouwen. Zijn loop hebben we reeds beschreven en ook de vondsten van een groot aantal Romeinse woongronden vermeld. Daar de huidige Waal tussen Zaltbommel en Zuilichem een jonge rivier is met een geringe ontwikkeling van de oeverwallen, met dorpen zoals Nieuwaaal, die in de middeleeuwen zijn opgekomen, is het duidelijk dat wij in deze stroomgrondrug een oude Waalloop hebben te zien, die in de Romeinse tijd nog volop functioneerde, maar in de vroege middeleeuwen door herontstaan van de tegenwoordige Waal geen rol meer vervulde. De oorzaken die tot het ontstaan van de nieuwe Waalloop geleid hebben, zullen gelegen zijn in het na 800 actiever worden van deze rivier en in de stormvloed van ± 857, die ons land zó zeer heeft geteisterd, „dat alle de boomen die hyuden te daghe van Leyden tot Nyemaghen toe in broeckighe oft in Wateringhe steden opgegraven worden kenlycken ghevonden worden alle eens weghe mits den storme nedergheslagen”. Zo vertelt ons in 1636 Van Gouthouven in „d'oude Chronycke ende historien van Holland”.

De oude Waal verlandde en met haar de bovenloop van de Alm in de polder Brakel tot aan een punt, waar deze voor het eerst weer water toegevoerd kreeg, namelijk bij Poederoijen.

HET OUDE STROOMSTELSEL IN HET LAND VAN HEUSDEN EN ALTE NA EN DE BOMMELERWAARD - WEST TOT DE 10^e EEUW

Dit water, uit de Maas bij Hedikhuizen voortkomende, hebben wij reeds genoemd bij de oostelijke begrenzing van het eiland Vrote. Tussen Aalst en Poederloijen werd dit water vermeerderd met dat van een stroompje, dat ver in de Bommelerwaard zijn oorsprong had, de huidige Drielse wetering. Met het water van deze riviertjes, stroomde de in haar bovenloop gekortwiekte Alm, rustig tientallen jaren lang voorbij Giessen naar het westen, om bij het, in de St. Elisabethsvloed van 1421 ondergegene, Almmonde in de Maas te vloeien.

Tientallen jaren en niet de eeuwen door, want ook in de vroege middeleeuwen begon een verlandingsproces van de Maas bij Hedikhuizen, dat uiteindelijk van grote invloed zou worden op het stroomstelsel in het noordelijke gebied van het huidige Land van Heusden en Altena, speciaal voor de Alm.

De Oude Maas, thans een gering water met de naam Oude Maasje, eens een hoofdriever in de Romeinse tijd, met haar vele kronkelingen in het terrein nog duidelijk te volgen vanaf Hedikhuizen tot aan de Bergse Maas bij Keizersveer, had haar taak als belangrijke stroom volbracht. Evenals de Waal bij Zaltbommel koos zij een andere weg, zij het dan ook door een reeds bestaand water, vanaf Hedikhuizen om Berne heen, naar de Alm. Steeds meer water tot zich trekkend, door het voortschrijdende verlandingsproces bij Hedikhuizen, begon zij in haar bovenloop gevaar op te leveren voor de daar gelegen dorpen. Die van Aalst hadden oudtijds hun kerkgang naar Wijk. Moeilijkheden met het smalle water, dat op hun pad lag, hadden zij niet. De overlevering wil, dat zij maar een rietschoof daarin behoefden te leggen om droogvoets de kerk van Wijk te kunnen bereiken. De steenbakkerij „de Rietschoof” bij Aalst herinnert nog aan die voorde. . . . In 1135 was het eertijds smalle water reeds zo breed geworden, dat die van Aalst van de bisschop van Utrecht toestemming verkrijgen om een eigen kapel te stichten, daar het oversteken van het water, dat hen van de kerk te Wijk scheidde, een ernstige belemmering vormde.

Trok de Oude Maas, ondanks de voortschrijdende verlanding voorlopig nog een deel van het water tot zich, hieraan kwam voorgoed een einde, toen de Abdij Berne, in de 13e eeuw eigenares van de bedijkte aanwassen in de Oude Maas ten zuiden van Berne, een dam aan bracht bij Hedikhuizen om deze aanwassen beter in cultuur te kunnen brengen. Het „Dam blok” herinnert nog aan deze aanleg.

De grotere toevoer van het water naar de Alm, gepaard aan een krachtiger worden van het waterregiem in de 13e eeuw, had tot gevolg, dat de dorpen Veen en Andel voor een groot deel ontruimd moesten worden. Het verzamelde aardewerkmateriaal van deze verlaten dorpskernen toont een afbreking van de bewoning in die periode aan. Ook dienen wij de aan-

dacht te vestigen op de grote dijkbocht tussen Aalst en Poederoijen en de dijkverleggingen tussen Andel en Veen, die als gevolg van de grote wateroverlast ontstaan zijn. Tenslotte heeft de Alm de watertoever in haar oude bedding niet meer kunnen verwerken en op een waarschijnlijk zwak punt in de oeverwal en ongeveer ter hoogte van de huidige sluis te Andel, werd het water in toenemende mate in de richting van de Waal tussen Woudrichem en Brakel afgevoerd. Het overstromingsgebied wordt ons in het midden van de 13e eeuw beschreven als een groep van eilanden en platen, door stromen en killen van elkaar gescheiden.

De dorpskernen van Giessen en Rijswijk moesten worden ontruimd en alleen de nu buitendijs gelegen kerken, die op de van oudtijds heilige plaatsen herbouwd werden, duiden vaag de uitgestrektheid van de verlaten en verwoeste dorpsdelen aan.

Er zijn enige archiefstukken die aan het gebeuren een bepaalde vorm geven. In een geschil, dat in 1357 aan de Parijse Universiteit was gerezen tussen de Natio Anglicana en de Natio Picardorum over de grenzen van beide naties, getuigt Nicolaas Macer van Almkerk, dat de nieuwe Maas, d.w.z. de rivier van Hedikhuizen naar Woudrichem ongeveer tachtig jaar te voren was ontstaan, na de afdamming van de Oude Maas.

Op een kaartje, bij deze gelegenheid getekend, komen voor het eerst de namen Oude en Nieuwe Maas in de geschiedenis voor.

Een tweede stuk dateert uit 1264. Daarin geeft Willem, Heer van Altena, het aan de samenvloeiing van Maas en Waal gelegen complex van eilanden en platen in tyns uit aan de abt en het klooster van Villers in het bisdom Luik.

Over de Alm zwijgt de geschiedenis verder. Zij had als waterweg haar taak volbracht. Bij Giessen werd zij, door de bedijking, van watertoever uit de Maas afgesneden en schrompelde in tot stroompje zoals wij het nu kennen. Alleen de vele Romeinse en Karolingische nederzettingen op haar oëverwallen, de voormalige heuvelburchten van Rijswijk, Uitwijk en Almkerk en de reeds lang verdwenen kastelen van Brakel, Poederoijen, Giessen en Emmikhoven zijn nog een vage herinnering aan een rivier die eens een historisch belangrijke streek beheerste.

Ook het riviertje de Werken, haar zijtak van Zandwijk af tot Werkendam, deelde in de ondergang. Reeds in het jaar 1230 in Werkendam afgedamd, verdween het, en is alleen nog aan het voormalige stroombed in het landschap en de teruggevonden nederzettingen op zijn oeverwallen te herkennen. Wat er in het westen van 't gebied van deze riviertjes nog was overgebleven, werd na de St. Elisabethsvloed van 1421 door de golven van de Biesbos overspoeld. En het zijn de teruggevonden nederzettingen, eens op de oeverwallen ontstaan, die thans uiterst vaag de oorspronkelijk loop aangegeven.

Op de, om de duidelijkheid sterk vereenvoudigde, kaart, hebben wij de verschillende en voornaamste rivieren, zoals deze zich tot de 10e eeuw hebben ontwikkeld, met het huidige rivierenstelsel, weergegeven. Aan de hand hiervan kan de verandering in het waterregiem door de loop der eeuwen heen gevolgd worden.

LITERATUUR

FOCKEMA ANDREAE, S. J. 1950: Studiën over Waterschapsgeschiedenis.

Deel III. De Grote of Zuidhollandse Waard.

HALBERTSMA, H. 1953: Een onderzoek in de Kerken van Eethen en Herpt, in 't Land van Heusden (N.Br.).

Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland. IV. no. 1.

HARDENBERG, H. 1934: De stichting van het Slot Loevestein, Gelre XXXVII.

KORTEWEG, K. N. 1948: Rechtsbronnen van Woudrichem en het land van Altena I en II.

MODDERMAN, P. J. R. 1949: Het oudheidkundig onderzoek van de oude woongronden in de Bommelerwaard boven de Meidijk.

Bull. Kon. Ned. Oudh.k. Bond 6 serie, jaargang 2.

VOOGD, H. 1955: Romeinse woongronden in het land van Heusden en Altena. Westerheem, jaarg. IV, no. 10-12.

Topografische Kaarten: 38-44 Oost en 39-45 West.

Slot „Rijswijk”, Rijswijk (N.Br.). H. VOOGD